

Meer dan spiritualiteit

Als besluit van het thematische deel van dit *Handelingen*-nummer zetten we een aantal zaken nog eens kort in de schijnwerper. Gerben Heitink stelt dat onze tijd geen tijd van bevlogenheid is. Dat is een stelling waar we ons niet zonder meer bij neerleggen. Tegenspel bieden we ook als het gaat om de grote aandacht in dit nummer voor spiritualiteit als aanjager van bevlogenheid. Bevlogenheid is zeker ook gebaat bij goede vormen van zakelijkheid. We zijn met Van Rhenen, Stam en Weiland verheugd over de goede resultaten van het besproken coachtraject, maar stellen toch een paar vragen. We beginnen dit slotartikel met de bevlogenheid van voorgangers in de erediensten. Ook daar zijn verheugende cijfers over, maar ook hier rijzen vragen die uitnodigen om verder te reflecteren.

Bevlogen op de preekstoel

Recent (zomer 2014) deed de Protestantse Kerk in Nederland onderzoek onder haar predikanten en kerkelijk werkers. Het (niet gepubliceerde) onderzoek laat zien dat gemeentepredikanten het meest bevlogen zijn over hun voorgaan in de zondagse eredienst. Niet minder dan 83 procent is daar bevlogen over. Pastoraal werk staat op de tweede plaats met bijna 60 procent 'bevlogen'. Diaconaal werk komt er erg bekaaid van af met nog geen 8 procent 'liefhebbers'. 'Besturen en leidinggeven' mag zich ook niet verheugen in een grote voorliefde van predikanten. Minder dan 20 procent doet dit met bevlogenheid. We staan vooral even stil bij het eerste en laatste cijfer.

Voorgaan in de zondagse eredienst blijft het meest gewaardeerde onderdeel van het werk van predikant. Dat is zowel begrijpelijk als verrassend. Begrijpelijk, omdat het een beeldbepalend deel van het werk is en de voorganger er ook specifiek voor is opgeleid. Voor velen is voorgaan het hart van hun werk. Toch is het hoge cijfer ook verrassend, omdat de kerkdienst steeds minder mensen trekt en 'monologische' prediking door velen ook niet meer als van deze tijd wordt beschouwd. De vraag rijst in hoeverre de bevlogenheid van de voorganger in de eredienst haar evenknie vindt in de bevlogenheid van de kerkgangers. Hoe bevlogen zijn zij over de kerkdienst? Daar is feitelijk niet heel veel over bekend. Veelzeggend zijn uiteraard wel de dalende kerkbezoekcijfers. Er zou hier

< 'Kruisweg', Sint-Joriskerk, Amersfoort

>

wel eens sprake kunnen zijn van incongruentie tussen voorganger en kerkganger.

Besturen en leidinggeven scoren erg laag qua bevlogenheid. Ook dat is te begrijpen, want het werken in en aansturen van een vrijwilligersorganisatie is bepaald niet eenvoudig. ‘Terwijl ze zich in hun studie vooral hebben voorbereid op hun inhoudelijke rol als Denaar des Woords in prediking, pastoraat en groepswork, blijken ze in de praktijk een groot deel van hun tijd bezig te zijn met organiseren, beleid maken en vergaderen’ (Van Ark 2004, 254).

Voor dat laatste zal dus ook wel degelijk aandacht moeten zijn in de opleiding van aspirant-voorgangers. De predikant van nu is immers – soms tegen wil en dank – ook altijd manager. Ontkenning daarvan is niet bevorderlijk voor het welbevinden van voorgangers binnen de kerk, stelt de Duitse theologe Monika Udeani. Ze constateert in haar dissertatie dat bij pastores leidinggeven vaak een vergeten dimensie is. Ze pleit er daarom voor het opbouwwerk voluit te zien als wezenlijk behorend tot het werk van de pastor. Het is geen oneigenlijk werk dat alleen maar afleidt van de kerntaken, maar vormt een volwaardig en ook onmisbaar onderdeel van het werk. Als beroepskrachten niet in staat zijn het leidinggevende werk te zien als voluit theologisch en behorend tot de kern van hun werk, is het risico op burn-out groter, aldus Udeani. Leidinggeven is voor haar ook nadrukkelijk een spirituele activiteit. Het mag niet kieren tussen de persoonlijke spiritualiteit van de voorganger en ‘de zakelijkheid’ die nodig is in het leidinggevende werk. Een spagaat is op termijn zeer fnuikend.

Gerben Heitink wijst naar aanleiding van de

drie praktijkverhalen op de gevaren van een sterk individuele zoektocht naar een verdiepte spiritualiteit buiten de setting van de gemeente. Hij signaleert het risico dat de voorganger daarmee op grotere afstand van de gemeente komt te staan, zeker als hij of zij die verdieping zoekt in een richting of traditie die de gemeente niet vertrouwd is.

Op dit punt stuiten we op een grote uitdaging: zijn er gemeenschappelijke vormen van spiritualiteit denkbaar die zich ook uitstrekken over het ‘zakelijke’ deel van gemeente-zijn? Deze zijn er zeker, maar niet iedereen vindt ze. We noemen in dit verband het boek *Leven uit de Bron* van Marius Noorloos dat al aan de achtste druk toe is. Zijn grondstelling is dat gemeenteopbouw enkel mogelijk is langs de weg van gedeelde geloofsopbouw. Bij hem is de zoektocht naar een diepere spiritualiteit nadrukkelijk een gezamenlijk proces (Noorloos 2014). Zonder gedeelde spiritualiteit vaart binnen de kerk geen leidinggevend orgaan wel, zo stelt hij. Noorloos doet het vooral goed in meer evangelisch-confessionele kringen, maar zijn methode is zeker ook een uitdaging aan andere ‘dwarslagen’ binnen de kerken. Kunnen kerkenraden en parochiebesturen komen tot een gezamenlijke verdieping van hun spiritualiteit die ook de ‘zakelijke’ kanten van hun werk fundamenteel kleurt?

Bevlogenheid passé?

‘Bevlogenheid’ vind ik een groot woord. Het is geen tijd van bevlogenheid. ‘Bevlogenheid’ was in de tijd van Samuël een lamp die nog niet was uitgedoofd.’ Prikkelende woorden van Gerben Heitink in dit nummer. Hij refereert aan 1 Sa-

muël 3, waarin wordt verteld van de roeping van Samuël. Het is een tijd van godsdienstige schaarste. ‘Er klonken in die tijd zelden woorden van de HEER en er braken geen visioenen door’, zegt vers 1. Het was al heel wat dat de godslamp nog niet was uitgegaan. Moeten wij het doen met iets als een waakvlam en wachten op betere tijden?

In de kerk komen we inderdaad gebrek aan bevlogenheid tegen. Sommige gemeenschappen staan op de spaarbrander. Veel geloofsgemeenschappen en hun voorgangers zijn moe, soms zelfs doodmoe. Maar we zien juist in onze tijd ook buitengewoon veel initiatieven en pioniersarbeid buiten de bedding van de klassieke vormen van kerk-zijn. Cynici zullen dat kunnen uitleggen als de laatste stuiptrekkingen van een traditie, maar daar is in onze ogen geen grond voor. We zien zeer authentieke en soms ook gedurfde pogingen om te komen tot nieuwe vormen van geloofsgemeenschap. Deze zijn zeker niet altijd even ‘succesvol’ en in kwantitatieve zin vaak verwaarloosbaar, maar aan bevlogenheid is hier doorgaans geen enkel gebrek. Waar het echter vaak wel aan ontbreekt, is contact en uitwisseling tussen ‘oude’ en ‘nieuwe’ kerken en tussen groeiende en krimpende geloofsgemeenschappen. Dat maakt dat bezieling en bevlogenheid niet hun besmettende werk kunnen doen in kerken die het moeilijk hebben.

We refereren hier aan de Britse onderzoeker Goodhew die onderzoek deed naar kerkgroei in Engeland. Deze is er op veel plekken, maar groeiende en krimpende kerken kennen elkaar vaak niet. Hij spreekt van een ‘*eschatology of decline and despair*’ in veel kerken. Bewust of onbewust is er enkel nog het scenario van

doorgaande en onstuitbare krimp (Goodhew 2012, 256). Dat doet uiteraard iets met de bevlogenheid van voorgangers. Goodhew stelt *mainline* kerken een indringende vraag: zouden zij iets kunnen leren van kerken die groei vertonen? Het begin van een antwoord op die vraag veronderstelt in ieder geval contact tussen krimpende en groeiende kerken en ook tussen gevestigde en nieuwe kerken. Dat contact is er echter vaak niet en dat is meer dan jammer. Elke tijd – bevlogen of niet – kent zijn eigen Samuëls. Zou het de roeping van alle kerken en alle voorgangers kunnen zijn daarop gespist te zijn en zich te laten infecteren door hun geloof, hoop en liefde?

Is er meer dan spiritualiteit?

Spiritualiteit neemt een belangrijke plek in in dit nummer. In alle artikelen komt het begrip voorbij, uitgezonderd de bijdrage van Van Rhenen c.s. Dat juist sociaalwetenschappelijke onderzoekers de term niet noemen, geeft te denken. Terwijl met name in de drie portretten en ook in de bijdragen van Anke Bisschops en Henk de Roest spiritualiteit prominent in beeld komt als noodzakelijk en vitaliserend, zien we bij de onderzoekers vooral andere zaken naar voren komen: competent zijn om de gevraagde taken te kunnen uitvoeren, autonomie in het werk en verbinding met collega’s en/of leidinggevende(n). Over de eerste twee hoeven we ons misschien niet zoveel zorgen te maken, maar dat geldt vermoedelijk niet voor het derde punt. Collegialiteit onder voorgangers is lang niet altijd even sterk ontwikkeld en leidinggevenden ontbreken doorgaans. De voorganger is in zekere zin aan zichzelf overgeleverd, want ►

ook in een kerkenraad of parochiebestuur neemt hij of zij een bijzondere plaats in. Dat kan tot beroepsmatige eenzaamheid leiden. Er is binnen kerken vaak nauwelijks een structuur of cultuur die daarin ondersteunend kan zijn.

Het belang van een doorleefde spiritualiteit in het welzijn en het functioneren van de voorganger kan niet genoeg benadrukt worden, maar Van Rhenen c.s. zetten ons ook op het spoor van meer organisatiekundige zaken. Dat lijkt ons een heilzame ontzuivering. Niet alles is met een verdiepte spiritualiteit op te lossen. Er is ook een goed zakelijk kader nodig om bevoegenheid een kans te geven. In dit verband noemen we bij wijze van voorbeeld Heitinks voorstel de aanstelling van voorgangers te binden aan een maximumtermijn. Bevoegenheid kan verloren gaan als voorganger en gemeente te lang aan elkaar verbonden blijven. Met name binnen de Protestantse Kerk is dit een serieuze zaak (*Roeping & Beweging* 2013).

Er zijn meer ‘zakelijke’ dingen te noemen waarin kerken kunnen leren van wat elders in organisaties vaak al gemeengoed is. We kunnen dan denken aan een heldere visie en de uitwerking daarvan in concreet beleid, teamvorming en specialisatie en aan goede afspraken over wat de voorganger wel en vooral ook niet doet. Onhelderheid op deze punten maakt de voorganger gemakkelijk tot een richtingloos manusje-van-alles en dat komt de bevoegenheid zelden ten goede. Bevoegenheid valt uiteraard niet volledig te regisseren, maar een goede regie en duidelijke kaders scheppen wel betere kansen voor een blijvende bevoegenheid binnen een ‘oeverloze’ setting.

Langetermijneffecten?

Van Rhenen c.s. doen verslag van een onderzoek naar bevoegenheid en burn-out onder predikanten en de effectiviteit van een coachingstraject op dit gebied. Gemeten aan andere beroepsgroepen is het aantal predikanten met burn-out relatief laag. Op zich is dat verheugend, maar de score op het gebied van bevoegenheid is ook laag, hetgeen betekent dat ‘de meerderheid van de predikanten niet ernstig vermoeid en met distantie aan het werk is, maar ook niet met veel energie en toewijding’. Het artikel evalueert tevens een coachingstraject dat is ingezet bij predikanten met burn-out en/of stressklachten. Vergelijking met een controlegroep laat veelbelovende resultaten zien.

Bij de opzet van het onderzoek zijn wel wat kanttekeningen te plaatsen. Allereerst wordt van de groep predikanten waarmee gewerkt wordt, de ingangssituatie slechts globaal gedefinieerd. Het gaat om predikanten die burn-outklachten en/of veel stressklachten ervaren. Zij worden aselect in een interventiegroep (door middel van coaching) of in een controlegroep geplaatst. De onderzoekers gaan hierbij wel heel snel over het onderscheid tussen burn-outklachten en stressklachten heen. Ook de mate waarin klachten optreden, zal verschillen. Een feitelijke vergelijking tussen interventiegroep en controlegroep is daardoor ingewikkelder dan hier wordt gepresenteerd.

De tweede kanttekening is te plaatsen bij het resultaat. Een maand na beëindiging van het coachingstraject zijn de resultaten geëvalueerd. Dat maakt een goede vergelijking met de controlegroep, voor wat betreft het welbevinden direct na afloop, inderdaad mogelijk, maar maakt

vooral nieuwsgierig naar de effecten op langere termijn. Zonder deze langeretermijnevaluatie is nog niet goed te zeggen of de effectiviteit gelegen was in de methodiek, of, bijvoorbeeld, in het geven van gerichte, positieve aandacht aan de thematiek en de betrokkene.

Ten slotte signaleren de onderzoekers een aspect dat voor het verbeteren van het traject van belang is. Persoonskenmerken bleken van groot belang bij de bevoegenheid en burn-out van predikanten. Op deze persoonskenmerken is in de coaching niet gestuurd. De auteurs suggereren dit als een verbeterpunt voor het traject. Hier laat de vraag zich stellen of een dergelijke sturing nog past binnen het concept van (kortdurende) coaching en of dan niet meer een langer durende supervisorische benadering (wanneer de predikant arbeid verricht) of een therapeutische behandeling eerder geïndiceerd is.

Deze kanttekeningen nemen niet weg dat de ingezette coachingsbenadering op grond van de drie psychologische basisbehoeften autonomie, verbinding en competentie/ontwikkeling, zeker de moeite waard is om nader te ontwikkelen en op resultaat te volgen. <

Literatuur

- Ark, J. van (2004). Kenmerkende spanningen van leiderschap in de kerk. in: H.P. de Roest, J. van Ark (red.), *De weg van de groep. Leidinggeven aan groepen in gemeente en parochie*, Zoetermeer: Boekencentrum.
- Goodhew, D. (Ed.) (2012). *Church Growth in Britain. 1980 to the Present*, Farnham/Burlington: Ashgate.
- Noorloos, M. (2014). *Leven uit de Bron. Via geloofsopbouw naar gemeenteopbouw*. Utrecht: Kok.
- Roeping & Beweging. Gespreksnotitie over de mobiliteit van predikanten in de Protestantse Kerk* (2013). Mobiliteitsbureau PKN (te downloaden pdf).
- Tetzlaff, A.S. (2005). *Führung und Erfolg in Kirche und Gemeinde. Eine empirische Analyse in evangelischen Gemeinden*. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus.
- Udeani, M. (2006). *Aufbau – eine vergessene Dimension der Gemeindeleitung*. Würzburg: Echter Verlag.
- Theo (drs. T.T.) van Leeuwen is docent Pastoraat bij Windesheim, opleidingen Theologie en Levensbeschouwing, en KPV-supervisor.*
tt.van.leeuwen@windesheim.nl
- Sake (dr. S.) Stoppels is universitair docent Kerkopbouw en Diaconiek aan de Faculteit der Godgeleerdheid van de Vrije Universiteit te Amsterdam.*
s.stoppels@vu.nl